

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 40 (2013)

Αφιέρωμα: Θεσμοί, δημόσιες πολιτικές και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα



Παντελής Λέκκας, Αφαίρεση και εμπειρία. Μια
φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού
φαινομένου, εκδόσεις Τόπος, Αθήνα: 2012, 319 σελ.

Ελένη Ανδριάκαινα

doi: [10.12681/hpsa.14563](https://doi.org/10.12681/hpsa.14563)

Copyright © 2017, Ελένη Ανδριάκαινα



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανδριάκαινα Ε. (2017). Παντελής Λέκκας, Αφαίρεση και εμπειρία. Μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου, εκδόσεις Τόπος, Αθήνα: 2012, 319 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 40, 175-180. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14563>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΛΕΚΚΑΣ, *Αφαίρεση και εμπειρία. Μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου*, εκδόσεις Τόπος, Αθήνα: 2012, 319 σελ.

Η πρωτοτυπία του συνολικού εγχειρήματος –η σύλληψη του προβλήματος που καθίσταται αντικείμενο συστηματικής μελέτης σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερο τρόπο πραγμάτευσής του– εκδηλώνεται στις πρώτες κίολας σελίδες του τόμου. Ο Παντελής Λέκκας ορίζει ως αφηρητικό σημείο για τη μελέτη του ιδεολογικού φαινομένου το συγκεκριμένο παρόν –την καθημερινή εμπειρία, την πρακτική συνείδηση και γνώση. Η αντίφαση έργων και λόγων κυρίως στην πολιτική –ειδικά όταν πρόκειται για τη συμπεριφορά του ιδεολογικού αντιπάλου– αποτελεί μέρος της κοινής εμπειρικής γνώσης. Πρόκειται για τη γνωστή, πανθομολογούμενη διάσταση ανάμεσα στις ρητορικές εξαγγελίες και τις συγκεκριμένες πρακτικές, την απόσταση που χωρίζει τις γενικές αρχές και πεποιθήσεις από τις πραγματικές ενέργειες και πράξεις. Θεωρώντας το χάσμα καθολικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης κατάστασης που σχετίζεται με τον συμβολικό χαρακτήρα της γλώσσας, ο Παντελής Λέκκας ορίζει ως στόχο της κοινωνιολογικής κατανόησης την ανάδειξη της ιστορικότητας του φαινομένου. Ποιοι είναι οι ιδιαίτεροι, ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένοι, τρόποι ύπαρξης του χάσματος ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη, στην αφηρημένη και τη βιωματική γνώση; Με ποιες συγκεκριμένες μορφές εκδηλώνεται σε διαφορετικές κοινωνίες η αντίφαση λόγων και έργων στην πολιτική;

Με εργαλείο την αντιδιαστολή αφαίρεσης και εμπειρίας, ο συγγραφέας απαντά στα ερωτήματα καθώς οικοδομεί παράλληλα με τις απαραίτητες εννοιολογικές διακρίσεις μια συμπυκνωμένη μακροσκοπική αφήγηση των αλλαγών που ορίζουν το πέρασμα από την παράδοση προς τη νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα.

Η νεωτερική ιδεολογική πολιτική εκχωρεί προτεραιότητα στην αφαίρεση έναντι της εμπειρίας. Αν η παραδοσιακή πολιτική αξιοποιεί τις κληρονομημένες και δοκιμασμένες κατά το παρελθόν πρακτικές για τη συνδιαλλαγή με την

εξουσία και τη διαχείριση των συγκρουόμενων συμφερόντων, η νεωτερική πολιτική αυτονομεί τις αρχές της από τη βιωμένη εμπειρία, από τα συγκεκριμένα συμφέροντα και διακυβεύματα και την αμεσότητα των αναφορών τους. Σε αντίθεση με τον πολιτικό εμπειρισμό της παράδοσης, στη νεωτερικότητα έχουμε να κάνουμε με μια «αφηρημένη, ιδεαλιστική, μεγάλων αξιώσεων και φιλοδοξιών αντίληψη περί πολιτικής» που αποβλέπει στην «πραγμάτωση γενικών αρχών και στη επίτευξη απώτατων στόχων, αδιαφορώντας για τις άμεσες συνέπειες».

Η διαδικασία της εκκοσμίκευσης και του εκσυγχρονισμού, οριζόμενη αρνητικά ως απομάκρυνση από την παραδοσιακή τάξη, αποτελεί κομβικό σημείο για την κατανόηση του ιδεολογικού φαινομένου. Με την εκκοσμίκευση (η έναρξή της ορίζεται συμβατικά στη Μεταρρύθμιση) η ουράνια και η γήινη πολιτεία, το επέκεινα και το εντεύθεν, το πραγματικό και το ιδανικό από οργανικά στοιχεία μιας πάγιας, εγγυημένης από την πρόνοια, ιεραρχικής ολότητας μεταβάλλονται σε διαδοχικά στάδια ενός κενού, γραμμικού κοσμικού χρόνου. Από τη σκοπιά του ιδανικού μέλλοντος, του οποίου η πραγμάτωση εναπόκειται στο ίδιο το κοινωνικό υποκείμενο, το παρόν πάντα υπολείπεται.

Η φουτουριστική ουτοπία, που βρίσκεται στο κέντρο του νεότερου πολιτικού λογισμού, σε συνδυασμό με τις θεσμικές και διανοητικές αλλαγές που επιφέρει συνολικά η διαδικασία του εκσυγχρονισμού διερύνουν το πεδίο της φαντασίας, της ελευθερίας και της δράσης των κοινωνικών υποκειμένων και εκλύουν μια πρωτόγνωρη αίσθηση απεριόριστης δύναμης και αυτοπεποίθησης. Ωστόσο το χειραφετικό δυναμικό των σύγχρονων ιδεολογιών, η απελευθέρωση από τις παραδοσιακές, κοσμικές και θρησκευτικές, αυθεντίες συνοδεύεται από δυσάρεστα γεγονότα, ακρότητες που βιώνονται δραματικά από τον καθημερινό άνθρωπο και συχνά από τον ίδιο τον ιδεολόγο, τον ήρωα της νεωτερικής πολιτικής. Πρόκειται για σκοτεινές όψεις της, τις οποίες ο Παντελής Λέκκας, αντί να τις αποδώσει σε ένα ιστορικό «ατύχημα», τις θεωρεί εγγενείς τάσεις του φαινομένου που συνδέονται με τον εκκοσμιευμένο χαρακτήρα των πυρηνικών αφαιρέσεων και την εξουσιαστική φύση της ιδεολογίας.

Η πραγμάτωση της ουτοπίας την οποία επαγγέλλονται οι σύγχρονες ιδεολογίες προϋποθέτει την κατάκτηση και τη χρησιμοποίηση της συγκεντρωτικής εξουσίας του σύγχρονου απρόσωπου γραφειοκρατικού κράτους με σκοπό την υπέρβαση του παρόντος, την άρση των εμποδίων που στέκουν ανάμεσα στην πραγματικότητα και τον ιδεώδη προορισμό. Το ουτοπικό χειραφετητικό πρόταγμα συνάδει με την εισαγωγή της κοινωνικής μηχανικής και τη διάχυση της εργαλειακής ορθολογικότητας στον δημόσιο και τον ιδιωτικό

βίο. Το μέλλον –ως τέλος, ως σκοπός, ως απόλυτο νόημα της ιστορίας– κυριεύει το παρόν· οι νεκρές αφαιρέσεις εξουσιάζουν τη ζωντανή εμπειρία· η λογική της ιδεολογίας, η τεχνική ορθολογικότητα, οδηγεί στον παραλογισμό· ο ιδανικός σκοπός καθαγιάζει απάνθρωπα μέσα· οι ανθρωποθυσίες νομιμοποιούνται ως το αναγκαίο κόστος της προόδου· η μελλοντική ουτοπία, πραγματοποιούμενη, φέρνει προς εφιαλτική δυστοπία. Η επιδίωξη του απόλυτου καλού και λογικού (ασυνεπής επιδίωξη, αφού διέπεται μάλλον από την ηθική της πεποίθησης παρά από την ηθική της ευθύνης) επιφέρει αποτελέσματα εντελώς αντίθετα προς το σκοπούμενο.

Ο Παντελής Λέκκας μας προσφέρει μια αναστοχαστική, συνεπειοκρατική, αντι-ουσιοκρατική αφήγηση των μεγάλων αφηγήσεων της νεωτερικότητας η οποία υποδέχεται τη δράση του μοντέρνου υποκειμένου (φαντασία, επιλογή, ελευθερία, ευθύνη, αυτοσυνείδηση) ενώ την τοποθετεί μέσα στην πραγματική βιωμένη ιστορία –όπου υποδεικνύονται βεβαίως και τα όριά της. Πρόκειται για μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου η οποία, παρά τον φορμαλισμό της ή μάλλον χάρη σε αυτόν, καταφέρνει να αποδώσει την πολυχρωμία της ιστορικής εμπειρίας και να αναδείξει τον αμφίσημο χαρακτήρα των σύγχρονων ιδεολογιών, στενά συναρτημένο με τον διφυή, διφορούμενο χαρακτήρα της νεωτερικότητας. Οι σύγχρονες ιδεολογίες δεν αποτελούν μόνο κινητήριες δυνάμεις του εκσυγχρονισμού αλλά και απαντήσεις στα προβλήματα της μετάβασης από την παράδοση στη νεωτερικότητα. Ως εκ τούτου παράγουν και περιέχουν και την κατάφαση του εκσυγχρονισμού και την αντίθεσή του.

Οι σύγχρονες ιδεολογίες δίνουν έμφαση στην αυτονομία του ατόμου, στην ικανότητα του κοινωνικού υποκειμένου να αλλάζει και να μετασχηματίζει τον κόσμο σύμφωνα με τη θέλησή του, συγχρόνως όμως «συνιστούν αφηρημένες απόπειρες ανακατασκευής της χαμένης κοινότητας», δηλαδή «μορφές απόρριψης της ίδιας της εξατομίκευσης». Υπονομεύουν τα θρησκευτικά συστήματα σκέψης και τις παραδοσιακές βεβαιότητες και, προσφεύγοντας σε λογικά, εμπειρικά, ιστορικά επιχειρήματα, υποκαθιστούν τις μεταφυσικές ερμηνείες του κόσμου με εγκόσμιες εξηγήσεις· παράλληλα όμως αποπειρώνται να θεραπεύσουν το άγχος της συνείδησης και την απουσία απόλυτων θεμελίων αξιώνοντας νέες βεβαιότητες που συναρμόζουν τον με το δέον, την εξήγηση με την καθοδήγηση, τη γνώση με την ηθική, τη θεωρία με την πράξη. Συμμετέχουν στον κατακερματισμό της παραδοσιακής ολότητας και της ιεραρχικής τάξης του σύμπαντος, προωθώντας έτσι τον αξιακό, γνωστικό και πολιτικό πλουραλισμό· απαντούν όμως στην οντολογι-

κή ανασφάλεια του μοντέρνου υποκειμένου και προσφέρουν ενιαίο νόημα μέσω της πίστης σε μια νέα ολότητα – μια κοσμική ουτοπία υπόσχεται την τελική εναρμόνιση των έσχατων αξιών σε ένα μέλλον που σχεδιάζεται, επίκειται αλλά αναβάλλεται αενάως. Αναδιατάσσουν την παραδοσιακή βίωση του χρόνου, ορίζουν μια ρήξη με την ιουδαιοχριστιανική εσχατολογία, γίνονται μάντες της νεότερης ιστορικής συνείδησης και χρησιμοποιούν τη γνώση του παρελθόντος ως εργαλείο για την επιτάχυνση της ιστορίας· συγχρόνως όμως διέπονται από μια βαθιά αντι-ιστορική διάθεση, διατηρούν την εσχατολογική ελπίδα με τη μορφή της ιστορικής νομοτέλειας και με τον έναν ή τον άλλο τρόπο προσβλέπουν σε κάποιο τέλος της ιστορίας. Σε σχέση με το παρελθόν είναι ριζοσπαστικές, χειραφετούν τα κοινωνικά υποκείμενα από τις παραδοσιακές, κοσμικές ή θρησκευτικές, αυθεντίες και διευρύνουν το εύρος των επιλογών και της ελευθερίας τους· χειραγωγούν όμως το αβέβαιο, ρευστό, ζωντανό παρόν καθώς υποβάλλουν την ιστορία στη δική τους μονιστική αντίληψη και μονόχρωμη λογική, στην «ιδιόμορφη λογοκρατία» τους, και υποτάσσουν την εμπειρία στις δικές τους κοσμικές αφαιρέσεις. Ενώ όμως η θρησκεία μεταθέτει την υπόσχεση της τελειότητας στο επέκεινα και έτσι οι αφαιρέσεις της δεν μπορούν να διαψευστούν, οι σύγχρονες ιδεολογίες συναντούν στο παρόν τα όριά τους. Στην αναμέτρηση των ιδεολογικών και ουτοπικών αφαιρέσεων με την εμπειρία, «το “εδώ και τώρα” εκδικείται», «οι διαψεύσεις από την εμπειρία είναι αναπόφευκτες».

Όχι. Στη μετανεωτερικότητα η διάψευση των νεωτερικών ιδεολογιών, η απαξίωση των μεγάλων αφηγήσεων, η απογοήτευση από τις νεωτερικές ιδεολογίες και τα ουτοπικά τους οράματα δεν έχουν ως αποτέλεσμα την υπέρβαση της έντασης ανάμεσα σε αφαίρεση και εμπειρία. Στα τελευταία κεφάλαια του τόμου, ο Παντελής Λέκκας εστιάζει περισσότερο το ενδιαφέρον του στο ρευστό και ανοικτό ως προς το μέλλον τοπίο της μετανεωτερικότητας και επισκέπεται μια σειρά από μείζονος σημασίας φαινόμενα στα οποία καταγράφονται οι συνειδησιακές αλλαγές που συντελούνται και βρίσκονται εν εξέλιξη στις μέρες μας. Στη μετανεωτερικότητα πιστώνεται πράγματι η επιστροφή στην εμπειρία – πρόκειται όμως για εμπειρία διάτρητη τόσο από νέες αφαιρέσεις που διεισδύουν πλέον έως τον πυρήνα του εαυτού όσο και από παλιές ιδεολογικές αφαιρέσεις οι οποίες έχουν απωλέσει τον συνεκτικό τους ιστό, τα σταθερά σημεία αναφοράς τους, και την ποίηση που αντλούσαν από την μετάθεση της ελπίδας σε ένα αργά ή γρήγορα επικείμενο ιδανικό μέλλον: «Εστω και τεμαχισμένα, υβριδικά ή παρεφθαρμένα, τα αφηρημένα ιδεολογήματα παραμένουν καταφύγια αντινομοισμού, ενεργοφιλίας και ρομα-

ντισμού. Από αυτήν τη σκοπιά, αποτελούν εκφράσεις της μετανεωτερικής συνείδησης η οποία αρνείται να συμβιβαστεί με το κατεστημένο –που στη μεταμοντέρνα κατάσταση, μόνον δεδομένο και γνωστό πλέον δεν είναι».

Στη μελέτη του Παντελή Λέκκα η κριτική σκέψη ανακτά την ανθρώπινη διάστασή της, ο θεωρητικός στοχασμός συνδέεται με τις βιωματικές αρχές του, η κριτική κατανόηση του γνωστικού αντικειμένου συμπορεύεται με τον κριτικό αναστοχασμό του υποκειμένου, την ενδοσκοπήση και την αυτογνωσία. Ο συγγραφέας ξεκινά από το ιστορικά συγκεκριμένο, το δοσμένο στην καθημερινή εμπειρία, δηλαδή από τις τυποποιήσεις της κοινής λογικής. Αφουγκράζεται την απροθυμία του κοινού νου να ανάγει το πολύχρωμο βίωμα στις απαιτήσεις της μονοδιάστατης ιδεολογικής λογικής, την ευαισθησία απέναντι στην πολυμορφία και την ποικιλομορφία της ιστορικής πραγματικότητας, τη συνείδηση της διάστασης ανάμεσα σε θεωρία και πράξη, σε λόγους και έργα.

Στο *Αφαίρεση και εμπειρία* ο κριτικός λόγος απαγκιστρώνεται από τα μεταφυσικά του θεμέλια. Αντί να κρίνει το πραγματικό από την απόλυτη σκοπιά ενός ιδανικού μέλλοντος, ο Παντελής Λέκκας αφοσιώνεται στην κριτική κατανόηση των νεωτερικών ιδεολογιών από τη σκοπιά της ζώσας εμπειρίας, της ιστορίας. Πρόκειται για μια προσέγγιση που «απομυθοποιεί τις ιδεολογίες ενόσω σέβεται τους μύθους τους» και «μπορεί να τους κατανοήσει κριτικά επειδή προηγουμένως αποδέχεται την ύπαρξη, την απήχηση και την σπερματική τους αλήθεια».

Στόχος της μελέτης δεν είναι οι ιδεολογίες αλλά το ιδεολογικό φαινόμενο· η ανάδειξη της τροπικότητας των νεωτερικών ιδεολογιών ως εκκοσμικευμένων συστημάτων υπαρξιακής νοηματοδότησης· η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο παράγονται ιστορικά οι νεωτερικές ιδεολογίες· η διερεύνηση ενός ιδιαίτερου και ιστορικά συγκεκριμένου τρόπου σκέψης και πράττειν, του ιδεολογικού. Η φορμαλιστική θεώρηση που προκρίνει ο συγγραφέας τού επιτρέπει να αποφύγει το σφάλμα του νατουραλισμού. Του επιτρέπει να καταδείξει τις τυπικές διαφορές θρησκείας και ιδεολογίας αλλά και τις εκλεκτικές συγγένειες ανάμεσα στα παραδοσιακά και τα σύγχρονα ιδεολογικά συστήματα και τους αντίστοιχους τρόπους σκέψης, χωρίς ωστόσο να θυσιάζει την καταστατική διαφορά ιδεολογιών και κριτικών επιστημών –πρόκειται κυρίως για την αναστοχαστική ευαισθησία που διακρίνει το κατανοητικό εγχείρημα έναντι του μεταθεωρητικού ελλείματος που χαρακτηρίζει τον ιδεολογικό τρόπο σκέψης και γνώσης.

Ο Παντελής Λέκκας δεν αναζητά κάποιο αρχιμήδειο σημείο, ένα σημείο

σταθερό έξω από την ιστορία, για να θεμελιώσει εκεί το κριτικό, κατανοητικό του εγχείρημα. Ούτε όμως συμπλέει με τον μεταμοντέρνο αντι-θεμελιωτισμό και τον γνωστικό σχετικισμό που αυτοπαγιδεύεται στα αδιέξοδα της κοινωνιολογίας της γνώσης. Το σημείο από το οποίο επιχειρεί την προσέγγιση του ιδεολογικού φαινομένου δεν είναι σταθερό και συμπαγές αλλά ρευστό και ασταθές –είναι η βιωμένη ιστορία σε όλη την πολυμορφία και την πολυπλοκότητά της. Για να είμαστε ακριβείς, δεν πρόκειται καν για ένα σημείο αλλά για ένα ευρύ φάσμα ερμηνευτικών οπτικών: η κοινή λογική, η σκοπιά του παραδοσιακού ανθρώπου αλλά και η οπτική του ιδεολόγου, και ασφαλώς οι ποικίλες και συχνά ετερόκλητες θεωρητικές παραδόσεις των ανθρωπιστικών επιστημών τις οποίες ο συγγραφέας επισκέπτεται κριτικά και αξιοποιεί επιλεκτικά καθώς συνθέτει το δικό του ερμηνευτικό διάβημα. Ο Παντελής Λέκκας ενορχηπτρώνει έναν δημιουργικό διάλογο ανάμεσα σε διαφορετικές ερμηνευτικές οπτικές, υποδεικνύει την ευρετική τους αξία ενώ προσδιορίζει συγχρόνως και τα όρια τους. Η επισήμανση της συνεισφοράς αλλά και των ορίων κάθε θεωρητικού εγχειρήματος –και ειδικότερα της προσέγγισης που αξιοποιείται από τον συγγραφέα για τη μελέτη του ιδεολογικού φαινομένου– διατρέχει τον τόμο, συμπυκνώνεται όμως και ολοκληρώνεται στο τελευταίο κεφάλαιο «Το θεωρητικό παρασκήνιο».

Στο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί μια μεταθεωρητική προσέγγιση του ίδιου του κατανοητικού εγχειρήματος. Στρέφει έτσι την προσοχή του από το γνωστικό αντικείμενο στο υποκείμενο της γνώσης και μετατοπίζει το ενδιαφέρον του από τις ιδεολογικές στις θεωρητικές αφαιρέσεις προκειμένου να επισημάνει αφενός τα όρια και τους κινδύνους που ενέχει η δίχως προϋποθέσεις χρήση τους και αφετέρου το αναγκαίο κόστος της φορμαλιστικής μεθόδου.

Φτάνοντας στο τέλος του βιβλίου, ο φίλος της ανάγνωσης βρίσκεται αντιμετώπος με έναν πειρασμό: από το τέλος να ξεκινήσει και να το διαβάσει σαν να ήταν αυτό η αρχή. Αυτή όμως είναι η μόνη παραμυθία στο βιβλίο του Παντελή Λέκκα το οποίο υπόσχεται τη δυνατότητα «του αναστοχασμού, της αυτογνωσίας και της αυτοκριτικής, σε όποιον επιθυμεί να ακολουθήσει τέτοιο δρόμο».

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΑΚΑΙΝΑ